

Goethe, Faust ve Mefisto¹

Doğan Gcmen

Goethe'nin *Faust*'u insan zihninin ulaşabileceği ve üretebileceği en büyük mucizelerdendir. Eserin en ilginç ve ilginç olduğu kadar da ele avuca gelmez, dolayısıyla belirlenmesi en zor olan kişiliği Mefisto'dur. Bu karakter genellikle kötü bir karakter olarak algılanır ve yorumlanır. Bu kısa yazıda amacım, bu algyı birkaç açıdan görelili kıldmaktır.

Genel Bir Bakış

Faust, Dante'nin *Tanrısal Komedya*'sı, Cervantes'in *Don Kişot*'u ve Shakespeare'in *Macbeth*'i gibi dünya klasiklerinin arasında anılır. Haklı olarak. Buraya, kendi kültürel coğrafyamızdan Nazım Hikmet'in *şeyh Bedrettin Destanı*'nı da rahatlıkla ekleyebiliriz. Zaten Goethe, Andrea Wulf'un, Alexander von Humboldt zerine kaleme aldığı kitabında işaret ettiği gibi ta gençliğinden, yani *Faust* P'i üzerinde tam 36 yıl çalıştıktan sonra 1808 yılında yayınlamazdan çok önceden beri Homer ile, Shakespeare ve Cervantes ile aynı anda anılmış. Wulf'un aktarmasına göre, Londra niversitesi'nin kurucularından Henry Crabb Robinson, şimdiye kadar sadece Homer'de, Cervantes'te ve Shakespeare'de tam mkemelliğine ulaşan "kutsal şair ateşi" şimdi artık Goethe'de yanmaktadır, der.

Bilindiği zere Goethe, *Faust* zerinde 1770 yılından itibaren kelimenin gerçek anlamında yaşamının sonuna kadar çalışmıştır. Yayınlanmayan *İlk Tasarım*'ı (*Urfaust*) geliştirerek 1790 yılında *Faust, Bir Fragman* (*Faust, ein Fragment*) olarak yayınladı. Bugün artık *Faust I*, 1808 yılında, yani 38 yıllık bir emeğin ürünü olarak yayınladı. Goethe, *Faust II* zerinde çalışmasını, yaşamının son günlerine kadar sürdürür. Eseri ölümünden kısa süre önce bitirir ve 1832 yılında ölümünden birkaç hafta sonra yayınladı eser.

Hegel'in "kesinlikle felsefi tragedya" olarak nitelendirdiği *Faust*'un oluşum tarihine bakınca açıklık kazandırılması gereken büyük sorulardan birisi, *Faust I* ve *Faust II* arasındaki ilişki veya farktır. *Faust I* genellikle Goethe'nin gençliğinde kendisinin yaşadığı bir aşkın trajik hikyesi olarak alınırken; *Faust II* bazen bir bilimci olan Faust'un kendisinin trajik öyküsü olarak görülür, bazen de bir insanlık hali betimlemesi olarak yorumlanır. Bu konuda doğrudan Goethe'ye başvurmak

¹ Elinizdeki kısa yazı *Gamlı Baykuş* dergisinin şubat 2017 tarihinde çıkan 2. sayısında yayınlanmıştır.

burada en doğrusu gibi gözüküyor. Goethe, “Eckermann ile Sohbetler”inin 17 Şubat 1831 tarihli olanında şöyle diyor tragedyanın birinci ve ikinci bölümlerini karşılaştırarak:

İlk bölüm neredeyse tamamıyla öznel; tamamı çekingen, tutku dolu bir bireyin içinden akıp gelmiştir; bu belki insanlara bu yarı karanlık şekliyle de iyi gelebilir. İkinci bölümde neredeyse hiçbir şey öznel değildir; burada daha yüksek, daha geniş, daha berrak, tutkuların arınmış bir dünya görülür ve biraz bilgilenmemiş ve bazı şeyler yaşamamış birisi bununla ne yapacağını bilemeyecektir.

Goethe, eserinin ikinci bölümünün tam olarak anlaşılması için mantık bilgisinin ve akademik bilginin gerekliliğine de işaret eder bu bağlamda.

Faust ve Mefisto

Mefisto kavramı, etimolojik olarak İbranice, eskiçağ Yunanca ve Latince gibi birçok farklı kökene sahip ve Avrupa edebiyat tarihinde önemli bir yere ve tarihe sahip bir karakterdir. Goethe'nin *Faust*'unda farklı görünüş biçimleri olan bir karakterdir Mefisto. Tanrı ile bir sözleşme yapar. Sözleşmenin konusu veya amacı, kendisini bilime ve insanlığa, yani yüce değerlere adanmış Faust'u yoldan çıkarmak, kendisine ve insanlara acı veren kötülükler yaptırmak, yani Tanrı'ya (ki sanki Tanrı burada 'insan doğuştan iyidir' diyen Rousseau'yu ve benzer düşünenleri temsil eder) insanın hiçbir şekilde iyi bir varlık olmadığını kanıtlamaktır. Tanrı, insana olan sonsuz inancı nedeniyle olsa gerek, Mefisto'yu tüm yetkilerle donatan bir sözleşme yapar. Benzer bir sözleşmeyi Mefisto, ömrü bilim, insanlık ve öğrencileri için özverilerle geçmiş, bu amaçlarını gerçekleştirmek için kendisine dünyanın neredeyse tüm güzelliklerini yasaklamış Faust ile de yapar, ona sonsuz hazlar ve güzellikler vaat ederek. Bunun karşılığında Faust'tan sadece ruhunu kendisine teslim etmesini ister. Faust, sözleşmeyi kabul eder ve 16. yüzyılda yaşanan büyük trajik olaylar dizisi ve silsilesi böylelikle başlar.

Faust'un Ruh Hali ve Mefistoya Dönüşümü

Faust, büyük idealler ve yüce amaçlarla kendisini bilime ve akademiye adayarak adanmış bir bilimcidir. Sonunda bilime, insanlığa, öğrencilerine ve insanların ve dünyanın iyileşebileceğine olan inancını yitirir; böyle bir ruh hali içinde bilime sırtını dönüp kendisini büyüye verdiği bir anda, Mefisto ile kendisine sunacağı birçoğu anlık olan dünya hazları karşısında ona ruhunu teslim etmek üzere sözleşme yapar. Mefisto, iyiyi temsil eden Tanrı'nın karşısında Şeytan'ı yani kötüyü temsil eder. Faust, yaşadığı derin hayal kırıklığından önce beslediği büyük hayallerini şöyle betimler:

Ah! sonunda felsefe,
Hukuk ve tıp,
Ve üzgünüm teoloji de
Okudum, ateşli çabayla.
Duruyorum burada şimdi, ben fakir aptal!
Ve önceden ne kadar zeki idiysem öyleyim;
Ateşli usta, ateşli doktorum hatta

Ve çekiyorum hâlihazırda on yıla yakın
Yukarı, aşağı ve arzani ve eğik
Öğrencilerimi burunlarından oraya buraya-
Ve görüyorum, hiçbir şey bilemeyeceğimizi!

Buna karşın Faust elbette birçok başka onur, meslek ve mevki sahibinden daha bilgili ve daha iyi olduğunu farkındadır. Fakat artık ne hakkın ne olabileceğini bildiğini düşünmektedir ne de hukukun, ve artık kimseye bir şey öğretemeyeceğini düşünmektedir. Öyle ki; “insanları iyileştirebileceğim ve devşirebileceğim diye kandırmıyorum kendimi” der, “bunun için kendimden tüm sevinçleri koparıp attım” diye devam eder. İnsanlığa, dünyaya, kendisine ve belki de kendisine yol göstermiş babasına sitem ederek. Ve sanki bugün birçok bilimcinin içine düştüğü ruh halini betimlercesine

Ne mülküm var ne de param,
Ne de şeref ve görkemi dünyanın;
İstemez hiçbir köpek daha fazla böyle yaşamak!

Tüm gerçek bilimciler gibi sefil, parasız puluzdur Faust. Descartes gibi bilginin mümkün olduğunu göstermeye çalışan yöntemsel şüphecilerden farklı olarak örneğin Sekstus Empirikus ve Gazali gibi bilginin mümkün olduğuna dair inancını yitirmiş; insanlara bir şey öğretebileceğini de düşünmemektedir ve ne yazık ki artık dünyanın iyileştirilebileceğine dair umudunu da yitirmiş. Bu durumda ne yapabilir Faust? Birçok seçenek var. Fakat Faust sabırsızlaşıp, paraya pula kanıp kendisini büyüye vermiştir. Zira artık ün, şan şöhret, para pul, mal mülk ve zenginlik getiren budur. Dünyanın hükümdarları bunu istemektedir ve halk görünüşe aldanıp kanmaktadır. Bu durumda büyüye dönmüş olan Faust için, artık büyük çaba göstererek, emek harcayarak ve ter dökerek dünyanın özünü “dünyayı en derininde bir arada tutanın ne olduğunu” bilmeye kalkmaya gerek yoktur. Büyücülük kolay meslektir zira. Ne vicdan azabı çekmektedir ne de şüphelere kapılmaktadır. Ne cehennemden korkmaktadır ne de şeytandan. İşte, bugün de olduğu gibi, televizyon ve sosyal medya ile oturma ve yatak odalarımıza kadar giren birçok bilimcinin, insanlığın sunduğu sefil ve rezil sahneler karşısında, kendisinden bile şüphe etmeye başlar Faust. Bu an, silkinip yeniden kendisine gelmezse hemen herkesin ruhunu en kolay satabileceği andır. Faust gelemez kendisine. Kendisinden ve insanlardan, istisnasız herkesten ve her şeyden şüpheye kapılan ne yapar? Herkes gibi görünüşe aldanır. Para pul, mal ve mülk peşinde koşar. Diğerlerinden bir farkı vardır. Yaptığı ettiği şeylerin anlamsızlığını bilir. Kendisi de dâhil herkesten ve her şeyden öç almak istercesine yaşar. İşte mevki. İşte kariyer. Hemen herkes ve her şey emrindedir artık. Faust, daha iyi bir hayat mı yaşar bu durumda? Hayır. Ruhunu satması, kendisine ve çevresindekilere, ‘en sevdiğine’ bile acı vermektен, eziyet etmektен başka bir şey getirmez Faust’a.

Mefisto, Kötünün Halleri, İnsanlık Hali ve İyinin Tesisi

Yukarıda Faust’un bilimden, ahlaktan, vicdan ve insanlıktan vazgeçmesiyle dönüşmek zorunda olduğu bir hali betimledim. Bu, Mefisto’nun, yani Faust’un sadece bir halidir. Bu, dramatik bir karakter olan Mefisto’nun yorumlarından birisidir. Zira Mefisto aslında yukarıda gösterdiğim gibi, Faust’un içinde barındırdığı kendi yadsımasından başka bir şey değildir.

Goethe’nin *Faust*’unu okurken iki şeyi muhakkak akılda tutmak gerekir. Goethe, örneğin Alman tiyatrosu üzerine yazdığı yazılarında, Schiller gibi kendisinin de Alman tiyatrosunu kurma diye bir çabasının olduğuna işaret eder. Fakat tiyatro sadece eğlendirmemelidir, kişisel veya yerel olayları yansılal düşünümünden yoksun olarak sahnede sunmamalıdır. Tiyatro, yaşamın kendisini tüm iyiliğiyle ve güzelliğiyle, ama aynı zamanda tüm kötülüğüyle insanlık halinin bir aynası olarak

acımasız eleştirel bir açıdan tüm insanlığa sunmak amacıyla, bütün berraklığıyla sahneye koymalıdır. Bu amaçla kötü, yani Şeytan'ın dünyevileşmiş hali olan Mefisto, kaynaklarıyla birlikte dünyevileştirilir. Tanrı da. Tanrı ve Mefisto, Faust'un iki zıt halidir.

Mefisto da Faust gibi, Alman ve Avrupa edebiyat tarihinin bugüne kadar hayranlık uyandıran, etkili karakterlerinden birisidir. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki Goethe'nin *Faust*'unda sergilenen Mefisto karakterinin, ne Hıristiyanlıkta ne de başka bir dini öğretilerde negatif işleve sahip ve baştan sona sadece kötüyü temsil eden Şeytan ile pek bir alakası bulunmamaktadır. Burada bir bütün olarak dünyevi yadsıma ilkesini temsil etmektedir. Yani dünyevi ve eleştireldir. Ama aynı zamanda kötüyü de temsil eder. Ama Mefisto'nun kötülüğü dünyada olup biten bir kötülüktür. Goethe'nin Mefisto'su dünyada her tarafta vardır ve tüm insan ilişkilerine sinmiştir.

Gözünü dünyada olan kötülöklere ve ahlaki çürümelere diker. Bunların içinden doğrudan bir çıkış yolu önermese de, onlarla sadece alay da etse, hatta durumu daha da kötüleştirecek öneriler bile geliştirse de... Örneğin *Faust*'un hemen başında, baş melekleri Tanrı'ya onun eseri olan doğayı, yıldızları, dünyayı, kısacası yeri ve göğü işleyişlerinin mükemmelliği bakımından- övmekle bitiremezler. İnsanlık haline ilişkin tek bir şey söylememeye özen gösterirler. Mefisto ne yapar? Doğrudan kanayan yaraya parmak basar.

Güneş ve dünyalar hakkında hiçbir şey bilmiyorum söyleyecek
Ben sadece insanların nasıl acı çektiğini görüyorum.
Küçük Tanrısı dünyanın hep aynı kalıptandır,
Ve ilk günkü gibi hala öyle gariptir.
Biraz daha iyi yaşardı,
Vermeseydin ona gök ışığının yansısını;
İnsan, onu akıl diye adlandırıyor ve kullanır kendisi yalnızca,
Yalnız, daha hayvanca olmak için her hayvandan.

Mefisto'nun cümleleri sanki Thomas Hobbes'un aklın yanlış ve kötüye kullanımına dair yaptığı eleştirisini andırıyor.

Bana söyleyecek başka bir şey yok mu?
Yalnız şikâyet etmek için mi gelirsin?
Dünyada ezelden beri hoşuna giden hiç mi bir şey yoktur?

Bunun üzerine Mefisto, "Hayır, efendim! durumu orada her zamanki gibi gönülden kötü buluyorum" der. Bunun üzerine Tanrı, Faust'a işaret eder. Fakat Mefisto, onun da diğerlerinden farksız olduğunu ve Tanrı müsaade ederse, bunu kanıtlayacağını söyler. Bunun üzerine Mefisto'nun Faust ile 'kedi fare oyunu' başlar. Fakat Faust sonunda ruhunu yeniden kurtarmayı başarır.

Büyük insanlık dramı olarak kötülük veya iyiliğin kötülökle kavgası, çözümünü *Faust II*'de bulur. Bu sorun, bir yandan toprağın ve doğanın işlenmesi sonucu kıtlığın giderilmesi ve aynı zamanda bunun tamamlayıcısı olarak adaletin sağlanması ve adil olanın kurulmasıyla çözülecektir. Kıtlık sorunu da, adalet sorunu da Mefisto'nun sürekli parmak bastığı iki konudur. Tanrı, yani Faust'un iyi yanı, insanlara kendi kaderlerinin yaratıcısı, yani öznesi olarak güvenirken, Mefisto onlara alayla bakar. Fakat onun bu bakışı bile onları kendi kaderlerinin öznesi olmaya iten bir kışkırtmadır sadece. Yine de halkın ve bilimin birleşmesi sonucu ortaya çıkan sonuç karşısında şaşkınlığını saklayamaz. Zira "Reşit olmayan halk, sen beni şaşırttın" der. Mefisto'nun şaşkınlığı meleklerin şu çağırısıyla ilgilidir:

İyileştir gerçeği;
O kendisini kötüden
Kopardığına sevinsin,
Tümünün birliğinde
Mutlu olması için.

Mefistoyu şaşkırtan sahne oluşur bunun üzerine:

Tümü birleşti
Kalkın ve övünün!
Hava temizlendi,
Nefes alsın akıl!

Akıl kendisine sunulan doğal ışığına ancak bilim ile halkın birleşmesi sonucu ulaşacaktır –ki ancak budur insanlığın yolunu aydınlatacak olan ve onun dertlerine derman araçları sunacak olan. Mefisto, insanlığın akılsızlığıyla alay ederken ona aynı zamanda bu durumdan çıkıp kurtulabilmesi için de yol gösterir. Büyükler saçmalamada ve yaşam koşullarımızı saçmalamada birbiriyle yarış ederken, artık akla çağırma zamanıdır insanlığı. Georg Lukács olsaydı bu durumda, *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları*'nı okuma zamanıdır artık, derdi herhalde.